

Visszahúzódva

Bíró Zoltán: *Elbeszélt történelem*

Budapest, 2023, RETÖRKI

Bíró Zoltán elbeszélt történelme unikális jellegű. Bár minden visszaemlékezés figyelemre méltó a személyesség okán, az övé különösen értékes, hiszen ma is teljes pontossággal és hitelességgel idézi fel életének fontosabb mozzanatait, születésétől a rendszerváltásig, amely időszak utolsó évtizedének emlékei a rendszerváltás előkészítésében játszott központi szerepe miatt páratlan értékűek és egyúttal a rendszerváltásra készülő magyarság története is. Szerencsénk, hogy létrejöhett ez a beszélgetés, s így a korszak egy kivételes és kiemelkedő személyének visszaemlékezéseit ismerhetjük meg, köszönet jár ezért a könyv szerkesztőjének és az interjút jegyző Szekér Nórának. Kivételes a kötet azért is, mert a beszélgetőpartner rendkívül visszahúzódó személyiség, sosem szerette a színpadot, ahogy sokan nevezik, igazi szürke eminenciás, vagy ahogy Lezsák Sándor mondta egyszer: „soha nem engedte magát ünnepelni”, s elhárított minden elismerő mondatot. Én sem ismertem még olyan embert, aki angolosabban és gyorsabban tudott volna távozni bármely eseményről, még ha ő is volt annak elnöke, előadója, mint Bíró Zoltán. Mire kettőt fordult az ember, már csak a hült helyét találta, vagy ha gyors volt, távozó alakját láthatta a kapuban. Azt hiszem, Bíró Zoltán a tettet és a munkát mindig többre becsülte, mint a látványos megjelenéseket, ahogy mondani szoktam, nem híve a „látványpekésznek”. Visszahúzódó alkat, ezért is váratlan, meglepő, de éppen ezért értékesebb is ez a tőle szokatlan kitárulkozás. Ennek azonban csak örülhetünk, hiszen a beszélgetés történelmünk, közelmúltunkat formáló eddig

talán nem ismert eseményei háttérbe enged – szubjektív – bepillantást.

Magántörténelme felöleli személyes tapasztalatait, emlékeit és történeteit és azok elemzését is. Ez a megközelítés hozzájárul a közelmúlt rejtett részleteinek feltáráshoz, olyan történetekhez és perspektívákhoz vezet el, amelyek nem szerepelnek az írott történelemben vagy hivatalos dokumentumokban. Elbeszélésének időkorlátja a kilencvenes évek eleje. Ez az időpont természetesen adódó vízvonal az életében, hiszen ekkor vonul vissza a Magyar Demokrata Fórum ügyvezető elnöki tiszteből – és tegyük zárójelbe, hogy ekkoriban mond le a *Hitel* folyóirat főszerkesztőségéről is –, megnyitva az utat Antall József későbbi miniszterelnök és az úgynevezett hivatásos politikusok csapata előtt, akik közül sokan csak hivatásosok voltak, de nem professzionálisak, azaz a politikussá válás egyetlen motivációja számukra – az egyéb szakmai lehetőségek hiányában – a megélhetés volt. Bíró Zoltán pedig professzionálisan háttérbe húzódott, vissza a tanításhoz, a tudományos életbe. Ezt is olyan hangsúlytalan eleganciával, amilyen természetességgel beledőlt az MDF ügyvezető elnöki szerepébe, s nem melleleg a népi-nemzeti oldal folyóiratának, a rendszerváltás eszmei előkészítését és összefoglalását végző *Hitel* főszerkesztői pozíciójába. Talán a csendes elegancia miatt is felejtették el sokan megköszönni neki ezt a gesztust, amely végső soron kifogta a politikai ellenfelek vitorlájából a szelet, s amely – mind ügyvezetőisége, mind pedig visszavonulása – hozzájárult az MDF választási győzelméhez. Ettől az időponttól kezdve gondolhatta

úgy az interjú alanya, hogy élete már kétszeresen is magántörténelem. Reméljük azért, hogy életrajzának második felét is, amely a Szegedi Egyetemről a RETÖRKI főigazgatóságig ível, egyszer majd elbeszéli, hogy az életút ezen szakasza is megmaradjon a kései utódoknak okulásul.

Mire is okíthat e kötet? Bíró Zoltán magántörténelme legelső sorban arra tanít, hogy az állandóan változó széljárás mellett, az évtizedek sürgése-forgása közepette hogyan lehet megmaradni ugyanazon elvek mellett, akár a grund kiskamaszai között, akár a rendszerváltó mozgalom ügyvezetőjeként. Hogyan lehet összetartónak, szolidárisnak, őszintének lenni a gyerekbarátságoktól, az országos vagy azon túl mutató hivatali-politikai kapcsolatokig, hűnek maradni ahhoz a világhoz, ahonnan érkezett, ahol a kimondott szónak és tettnek mindig pont az a jelentése, ami. „Az utca sok szempontból nagyon jó nevelő közeg volt. Ott meg lehet tanulni, hogy mit jelent közösségben létezni, hogy annak vannak törvényei, létezik szembenállás és alkalmazkodás.” Elvei és eszméi Illyés-Németh Lászlóék népi-nemzeti elkötelezettségű eszmerendszerére épültek, amely örökség legközvetlenebb forrását Kölcsey, Ady, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, a népi mozgalom, az 1943-as szárszói találkozó szellemi és magatartásbeli hagyatéka jelenti nála, „annak nemzeti és szociális tartalmával együtt”. S e sorból emeljünk ki még egy nevet – már csak azért is, mert a dokumentumok között helyet kapott egy róla szóló 1988-as előadása –, Bajcsy-Zsilinszky Endréét, akinek nézetei, emberi tartása nagyban határozták meg elveit és politikusi magatartását. Ezek az eszmék nem cserélődtek nála a pártállam legnagyobb ellenzéki mozgalmanak ügyvezetőjeként, s ha úgy alakult, lemondva minden tiszteről és posztjáról, visszavonulva vidéki főiskola tanáraként sem.

A hatvanas évektől kezdve irodalomtörténésznek készül, a tudomány embe-
rének, de már első kötetében – *Vállalások*

és kételyek, 1987 – nyilvánvalóvá válik, hogy a Bethlen Gábortól Kölcseyt át Csoóri Sándorig ívelő tanulmányok és esszék sora nemcsak irodalomról, irodalomtörténetről szólnak, hanem a magyar történelem társadalmi és morális kérdéseiről. Ahogy a következő könyvében – *Saját út*, 1988 – is, a Nemzeti Parasztpárt 1945–48 közötti demokráciafelfogását elemezve a politizáló társadalom lehetőségeit keresi, N. Pál József megfogalmazásában, „nyíltan aktualizáló szándékkal éppen a nagy változás előestéjén, párhuzamosan azzal a folyamattal, amelyben a nemzet lehetőségeiről gondolkodó írástudót fölváltotta a cselekvő állampolgár”. Egyetértőleg idézzük N. Pál megállapítását, amely szerint az „a – Veres Péter-i értelemben is – népben-nemzetben gondolkodó, eredendően baloldali (!) gyökerű plebejus radikalizmus, amely a maga kitörési esélyét az állampárt keretében nem találhatta meg, szinte predesztinálta Bíró Zoltánt arra, hogy a nemzeti politizálás egyik vezéralakja legyen. S bár az általa képviselt eszmei attitűdöt hamarosan fölemészttette az újmódi hatalmi leosztás, a szerző történelmi értelemben vett – s addigi életútjából logikusan kifejlő – katalizátori szerepét aligha lehet elvitatni.”

Ennek a mentalitásnak az eredménye, hogy azon kevesek egyike, aki a közösség végső célja érdekében képes volt az egyéni boldogulás lehetőségéről is lemondani, ahogy számos lakiteleki alapító, nem vállalt képviselőiséget, nem szédült meg a hatalom kínálta lehetőségektől, elkerülve ezzel a kísértéseket és sokszor a személyiség torzulásához vezető kihívásokat. Ő az, aki szinte a váltás pillanatában, immár három évtizeddel ezelőtt felismeri a korlátzott rendszerváltás problematikáját, és protestál ellene, hogy ne csupán a hatalomgyakorlók köre cserélődjön le, de a rendszer alapjai is változzanak meg. S ő azon kevesek egyike, aki már 1991–1992-ben tudja azt, amire a többség csak évtizedekkel később ébred rá: valamit elrontottunk a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján,

hiszen, ahogyan fogalmaz, a rendszerváltással a magyarság sem nemzeti függetlenséget, sem igazságosabb társadalmi berendezkedést nem nyert. Ahogy egy korábbi esszéjében írja, a „rendszerváltás eredeti célja ott semmisült meg az első pillanatokban, amikor kiderült, hogy az ország új vezetői meg sem próbálnak legalább közelíteni ahhoz az évszázados magyar igényhez, amely a »harmadik út« gondolatkörtében megjelent.”

Megrendítő szembeülni azzal az életssal, amely Bíró Zoltánnak adatott, s amelyet olyan egyszerűen, természetesen mesél el, hogy első olvasásra szinte fel sem tűnik az elmondottak drámája. Testvérével még gimnazistaként elvesztik édesanyjukat, bár a rokonok támogatják őket, de lényegében egyedül maradnak, munkával tartják fenn magukat, s hogy öccse továbbtanulhasson, állást vállal, és csak évek múltán jelentkezik egyetemre. 1956 forradalmas napjait az utcán éli meg, s a forradalom leverését követően gimnáziumi osztályában Pálóczi Horvát András barátjával szervezi 1957. november 4-én a forradalomra való megemlékezést. Érdekes kiegészítése a történetnek, hogy a komolyabb retorziótól a kommunista párttag osztályfőnökük menti meg őket. S ugyanilyen természetességgel, nyíltsággal áll ki már egyetemistaként az 1968-as csehszlovákiai bevonulással szemben – bár más-más elvi alapon, ő inkább a felvidéki magyarságot féltve – a csoporttárs Hamburger Mihállyal, számot vetve az egyetemről történő kicsapás következményével is. Ott is a kommunista történetírás egyik fő ideológusa, Mód Aladár vette védelmébe a felszólalókat, de így sem ússzák meg fegyelmi nélkül az akciót. De az egyetemi évek előtti idők is tanulságosak, hiszen a dabasi művészeti előadói munka számos ismertséget és halálíg tartó barátságot hoz számára, Für Lajos mellett Gombár Csabáét is, és Für Lajos barátsága révén

Kiss Ferenc irodalomtörténész is mentórává-barátjává szegődik. Az egyetemi évek már csak árnyalják, orientálják azt a világnézetet, amely addigra lényegében kialakult, s amelyre Kölcsey, de még inkább Ady tette a legnagyobb hatást, a dokumentumok első darabja talán nem véletlenül az Ady védelmében írt, Vas István támadó írására reflektáló dolgozata, amely így kortörténeti dokumentum, hiszen ezt az írását, bár Kiss Ferenc nagyra becsülte és a *Kortárs* szerkesztőségébe is bevitte, nem jelenhetett meg. S bár nyilvánosságot nem látott ez az 1969-es esszé, szerzőjének mégis megbecsülést szerez, s talán ez a belépője a formálódó népi-nemzeti ellenzék irodalmi-szellemi körébe.

Bíró az egyetemen nemcsak az 1968-as kiállításával szerez hírnevet, de az Eötvös Kollégium titkári posztjára aspiráló, Aczél György által patronált jelölt megbuktatása és a hallgatók által támogatott Bakos István titkárrá választásában történő közreműködésével is, így már egyetemistaként sikerül feliratkoznia Aczél feketelistájára. Ebben az időben kerül kapcsolatba Bakos barátsága révén Csoóri Sándorral és Nagy Lászlóval, s Kiss Ferenc barátsága okán a Hurál tagja lesz. A Kiss Ferencék által ironikusan Nagy Népi Hurálnak nevezett baráti és eszmei közösségük¹ – amelynek azonosítása szinte valamennyi ügynök és belügyi tiszt számára komoly zavart és fejtörést okozott, fordítva azt népi hurrának vagy Népi Huszaknak – jelentőségét az egymásra találáson, a szervezetszerű képződményen túl az adja, hogy a csoport a monopolizált nyilvánosságon a *Tiszatáj* folyóirat szerkesztői, elsősorban Ilia Mihály révén rést talál, s minden lehetőséget megragad arra, hogy felhívja a figyelmet a magyarság belső társadalmi problémáira, és a határon túli magyarság jogfosztottságára, a sajátos nemzeti érdekek képviselőjére és a hagyományok ápolásának fontosságára, ahogy Für Lajos fogalmazott:

1 Lásd erről Pintér M. Lajos: *Ellenzékben – a „Nagy Népi Hurál”-tól a Magyar Demokrata Fórumig. A Kádár-rendszer nemzeti ellenzéke, 1968–1987.* Bp., 2007, Antológia Kiadó.

„A Hurál megszületésében a növekvő hazai gondok és a kisebbségeink sorsa iránt érzett felelősség, egyszerűen az egyetemes magyarság ügye játszott döntő szerepet.”² Bíró Zoltán már egyetemistaként elkötelezi magát a népi-nemzeti ellenzék mellett, s lényegében minden, a lakiteleki sátorverést megelőző eseménynél ott találhatjuk őt, előbb mint egyszerű résztvevőt, később már mint az eseményt valamilyen szinten szervező, vezető szerepben.

Az egyetem után Király Tibor – akivel később a Bethlen Gábor Alapítványnál dolgoznak együtt – maga mellé veszi a Művelődési Minisztérium felsőoktatás-politikai főosztályára, s Király lemondása után – aki nem bírta tovább a párt közvetlen beavatkozását munkájába – osztályvezetőként a közművelődési törvény előkészítését veszi át. Erről közvetlenül Kádár János előtt kell számot adnia és megvédenie az akkor szokatlannak számító törvényjavaslatot, amelynek célja, hogy megkísérelje beemelni a köztudatba a nemzeti és népi kultúra fogalmát, azok terjesztését, életben tartását törvényi feladatként határozva meg. Pozsgay Imre miniszteri érkezésével – Aczél ellenállása ellenére – Bíró az Irodalmi Főosztály vezetését veszi át, ahol más fontos ügyek mellett, a vidéki folyóiratok támogatását biztosíthatta, vagy éppen a határon túli magyarok ügyének feltárása érdekében nemzetpolitikai kutatócsoportot hozhatott létre Für Lajos vezetésével. Itt ismerkedik meg Lezsák Sándorral, aki a Fiala Írók Találkozójához keres támogatást, amit Bíró Dobozy Imrén, az Írószövetség akkori elnökének hiúságán keresztül meg is talál, s így Illyés Gyula személyes védnöksége mellett a találkozó szervezése sikerre vezet. Ezek a sorozatos, a hatalommal szembeni szellemiséget erősítő és támogató intézkedései nem maradnak következmények nélkül, Pozsgayt megkerülve a pártközpont leváltja főosztályvezetői tisztségéből, s a Petőfi Irodalmi Múzeumba száműzi. Itt sem

maradhat sokáig, írásai, elsősorban Illyés Gyula *Magyarok* című könyvéről a *Forrásban* megjelent dolgozata és Duray Miklós *Kutyaszorítóban* könyvének, Csoóri Sándor által a könyvhöz írt előszavának meg nem tagadása elegendő indokul szolgál arra, hogy megelőzve az újabb felmondást, lemondjon állásáról. Az ELTE-re nem lehet tanítani, mondván ott már vannak elegendő – Czine Mihály, Király István – az ő fajtájából, a fővárosban sem kaphat helyet, s végül Szegeden, a főiskolán húzhatja meg magát.

Mindeközben nyakig áll a népi-nemzeti ellenzék megmozdulásaiban, a *Tiszatáj* folyóirat beszüntetése elleni tiltakozás egyik szervezője Kiss Gy. Csaba és Nagy Gáspár mellett, a Monori Találkozó egyik szervezője. Rendkívül fontos Bíró visszaemlékezése a Monori Találkozó kapcsán is, hiszen – a jelen írás szerzőjén kívül – talán elsőként rögzíti, hogy a találkozó és a Kis Jánosék által megfogalmazott Társadalmi Szerződés végső soron Aczél kedvére való, amennyiben a népi és az úgynevezett urbánus ellenzék a könnyebb kezelhetőség és az irányíthatóság érdekében egybe kívánta terelni. S ebből a szempontból a Lakiteleki Találkozó „pofon is volt” Aczél számára, ahol végül csődöt mond ez az évtizedek óta sikerrel alkalmazott „húzd meg, ereszd meg” taktika. Megismerhetjük az úgynevezett „Tizenkilencek levelének” előzményeit, amely levélben a népi-nemzeti ellenzék pontokba szedve, programszerűen fogalmazza meg a hatalommal szembeni követeléseit, s a melynek vázlatát Bíró állítja össze. Bár a hatalom a levél íróival tárgyalóasztalhoz ül, s a pontokba szedett követeléseket látszólag elfogadja, azok megvalósítását a pártközpont végül elszabotálja. A résztvevő visszaemlékezése alapján nyomon követhető, hogy az események hogyan épülnek egymásra, melyiknek melyik volt kiváltó oka és következménye. Sorra idézi fel azokat a személyeket, akik a rendszerváltás

2 Für Lajos: „Fölrepülni rajban”. *Utak a Fórumba*. Bp., 2007, Püski, 126.

előkészítésében vagy a kormányra kerülést követő első években fontos szerepet játszanak, de később kikerülnek az országos politika sodrából. Kiss Ferenc betegségéről, aki biztosan a lakiteleki alapítók kilencedik tagja lett volna, Kósa Ferencről, aki nem tudott a pártjával véglegesen szakítani, Czine Mihályról, a fiatalon elhunyt Csengey Dénesről és Joó Rudolfról és legfőképpen Für Lajosról, a kezdetektől haláláig barátról, Pozsgayról, mint miniszteréről, később pártalapító társáról, egy vérbeli politikus világáról szól. Részletesen mesél évfolyamtársáról és Hurálbeli barátjáról, Kiss Gy. Csabáról is, akinek meghatározó szerep jut az MDF külpolitikai arculatának kialakításában, s arról, hogy ez az eszmei irányultság, hogyan alakul a háttérben évekkel korábban Kiss Gy. és Kovács István, Szalai Attila révén a *Tiszatáj* folyóirat cseh–lengyel–szlovák és más közép-európai szerzők megismertetésével. Csurka Istvánról, aki végül az MDF legszínesebb egyénisége lesz, arról, hogy kapcsolódik be körükbe, és hogyan válik ez az ízig-veérgig individualista egyéniség fegyelmezett csapatjátékosává. Lezsák Sándorról, arról, hogyan épül ki közöttük fokozatosan egy máig tartó mély barátság és szövetség. Forrásértékű az elbeszélés az első Lakiteleki Találkozót övező tévhitek és legendák, rosszhiszemű híresztelések „helyre tételében”, sorra véve azokat a hiedelmeket – Pozsgay vélt szerepe, Mészöly Miklós és az úgynevezett demokratikus ellenzék távoltartása, Csoóri távolléte, az antiszemitizmus vádja –, amelyek máig mérgezhetik a találkozó megítélését.

Az első időszak eseményeiről is személyes élmények sora elevenedik meg, a Jurta Színház-beli rendezvények, az MDF vezetésének formalizálódó tevékenysége, a *Hitel* folyóirat kezdetei, a négyek – Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Király Zoltán és Lengyel László – MSZMP-ből való kizárásának története. A második Lakiteleki Találkozóról, a vidéki jelenlét és bázis gyors kiépüléséről, a helyiek fontos szerepéről,

Serfőző Simon, Görömbei András, Kozma Huba, Márkus Béla és a többiek, de a leginkább meghatározó Lezsák Sándor eddig kevésbé hangsúlyozott szervező szerepéről. A kötet fontos fejezete az MDF kezdeti, alkotmányozó nemzetgyűlés forgatókönyvének napirendről lekerülésének története, illetőleg annak az értékelése, hogy a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások hogyan alakították magát az MDF vezetését és a mozgalom szellemi-politikai irányultságát is. Hiszen a kerekasztal tárgyalások végül Antall József irányát erősítette, ahol a népi-nemzeti, harmadik utas irányultság helyett egy liberálisabb irány kap nagyobb hangsúlyt, amellyel Bíró szerint az a folyamat, amely Lakiteleken elindult, s amely a nemzeti sorskérdésekre koncentrálna egy szélesebb alapú társadalmi építkezésre kívánta helyezni a hangsúlyt, elbukott. Míg Bíró Zoltánék szerint az MDF-ben jelenlevő három nagy eszmei irányzat – a népi mozgalom hagyománya, a Barankovics-féle keresztényszociális gondolkodás és a 19. századi nemzeti liberalizmus – szintézise adja a mozgalom politikai hagyományát, addig Antall Bíró meglátása szerint e három eszmei irányzatra önálló, külön-külön álló frakciót kívánt kialakítani. A *Hitel* folyóirat átalakításának és ezzel kapcsolatosan a szerkesztőség összetételének változása is nyomon követhető elbeszélésből, hogyan és miért alakul át havilappá e fórum, s miért veszi át Csoóri Bírótól a főszerkesztőséget, hogyan szorul ki egyre inkább az MDF vezetéséből, hogyan alakul át az Antall-kormány programja, és abban hogyan vesznek el az MDF kezdeti jellegét meghatározó elvek és tételek, s hogyan szorulnak ki az alapítók, részben mert fiatalon vagy idősebb korukban elhunytak (Csengey, Joó – Fekete Gyula, Csurka, Für Lajos), részben mert kikopnak, elöregednek. Rögzítsük, hogy mára – s ezért fontos ez a visszaemlékezés – a hajdani rendszerváltó mozgalom vezetésből hárman maradnak, Bíró mellett Lezsák Sándor és Kiss Gy. Csaba.

Bíró Zoltán személyes történelmén keresztül előtérbe kerülnek egyéni tapasztalatai és történetei, amelyek hozzájárulnak az MDF mint közösség történetének gazdagításához. Olyan szempontok és élmények törnek felszínre, amelyeket hivatalos dokumentumokban vagy a hagyományos történetírásban nem találhatunk meg, s ez lehetőséget teremt az alternatív narratívák megértésére és vizsgálatára. Elbeszélte történelme segíthet a társadalmi és kulturális folyamatok, változások, valamint az egyének és csoportok közötti kapcsolatok jobb megértésében, az ilyen típusú források feltárása hozzájárul a társadalmi jelenségek mélyebb elemzéséhez. Bíró Zoltán elbeszélte történelme segíthet mind önmagunk és a hajdan volt Magyar Demokrata Fórum mint mozgalom identitásának megőrzésében és felelevenítésében, emlékezetpolitikánk kialakításában. Ez a kötet biztosan hiánypótló, kiegészítője a hagyományos történelemkutatásoknak, különösen azokon a pontokon, ahol eddig kevés vagy hiányos az írásos forrásanyag.

A kötetet olvasva minduntalan Németh László önéletrajzi írásának címe visszhangzott bennem: „Homályból homályba”. Hiszen Németh László is homályból érkezett, hogy aztán csillagként ragyogva ismét homályba kényszerüljön. Persze ezek a csillagok állócsillagok, homályba soha nem vesznek, csupán meg kell őket keressük, eligazítanak a sötétben. Utólag is hibának tartom, hogy Bíró Zoltán tudását, elkötelezettségét, képességeit – még ha nem is pártvezetőként vagy miniszteriális tisztviselőként – nem használta ki a rendszerváltó magyar konzervatív jobboldal, s ezzel olyan értékekről mondott le, amelyek biztosan gazdagították volna azt a politikai-eszmei hagyományt, amelyre egy stabil demokrácia épülhet. Bíró Zoltán tudásával és következetességgel ma biztosan igazságosabb, szolidárisabb és emberibb lenne politikai berendezkedésünk, jobban ismernénk múltunkat, s talán közelebb állnánk a „saját utunkhoz”, a népi mozgalom mára hangolt, korszerű és ugyanakkor radikális harmadik utas eszményeihez.

Petrik Béla

PETRIK BÉLA (1965) jogász, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: *Görömbei András és Nagy Gáspár levelezése* (szerk., Nap Kiadó, 2024); *„Szabadítót mondani” – Esszék és tanulmányok* (Hitel Kiadó, 2024); *Borbándi Gyula – Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében* (MMA Kiadó, 2020).